

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ
ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ПЕРСОНАЛОМ»

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни: Психологія особистості
на тему: «СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ У ТЕОРІЇ З. ФРЕЙДА»

Студентки Сидир К.М.
групи ІН 19-8-24-Б1ПС (4,0 з)
Керівник Богомоллова М.Ю.,
доктор педагог.наук, професор

Оцінка:

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	6
1.1. Передумови виникнення та основні положення психоаналізу	3.
Фрейда	6
1.2. Топографічна модель психіки: свідоме, передсвідоме та несвідоме....	10
1.3. Структурна модель особистості: Ід, Его та Супер-Его	13
Висновки до першого розділу	16
РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРУКТУР ОСОБИСТОСТІ.....	18
2.1. Психічна енергія та потяги як рушійні сили особистості	18
2.2. Захисні механізми Его та їх роль у психічній рівновазі.....	22
Висновки до другого розділу.....	26
РОЗДІЛ 3. ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ 3. ФРЕЙДА ДЛЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ.....	28
3.1. Критичний аналіз психоаналітичної концепції структури особистості	28
3.2. Вплив ідей Фрейда на розвиток психологічної науки.....	30
Висновки до третього розділу	34
ВИСНОВКИ	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37

ВСТУП

Психоаналітична теорія З. Фрейда — одне з найбільш обговорюваних і водночас найбільш суперечливих інтелектуальних надбань ХХ ст., що, попри вік, зберігає наукову актуальність донині. Від появи перших психоаналітичних текстів наприкінці ХІХ ст. і до сьогодні аналіз базових конструктів фрейдівської системи не втрачає дослідницького інтересу — і про це свідчать понад 14 000 нових наукових посилань на оригінальні праці З. Фрейда. Симптоматично, що в умовах нинішньої збройної агресії проти України — добу масової психологічної травми і вимушеної адаптації — питання про механізми психічного захисту, динаміку несвідомого і структуру особистості набувають цілком нового, прикладного виміру.

Актуальність теми. Попри зміну панівних методологічних парадигм — від біхевіоризму до когнітивізму та нейронауки — психоаналіз не перетворився на музейний експонат: його конструкти продовжують генерувати нові дослідницькі гіпотези. М. N. Eagle визначив «Проект» 1895 р. як «ключ до психоаналітичної теорії» [31, с. 931], підкресливши, що фрейдівська система містить прихований нейробіологічний потенціал, який лише нині реалізується у межах нейропсихоаналізу. С. В. Копилова та В. Д. Желновацька [9] у контексті теоретичного аналізу стресостійкості продемонстрували, що психодинамічна модель захисних механізмів залишається одним із найефективніших інструментів пояснення індивідуальних відмінностей у реагуванні на стресові навантаження. В. Ф. Моргун [14, с. 15] у своїй багатовимірній теорії особистості показав, що фрейдівська ідея про особистість як систему конфліктуючих структур стала відправною точкою для більшості постфрейдівських концепцій. Відтак аналіз психоаналітичної теорії особистості залишається науково виправданим і суспільно затребуваним завданням.

Ступінь наукової розробки теми. Психоаналіз досліджується у кількох напрямках. В іноземній науці фундаментальний внесок здійснили W. Brown

[27], R. D. Chessick [28], W. Crain [29], T. de Lauretis [30] та M. N. Eagle [31], які проаналізували теорію потягів, структурну й топографічну моделі та «Проект» 1895 р. В українській психологічній науці проблематику теорій особистості розробляли В. Ф. Моргун [14], С. Д. Литвин-Кіндратюк [13], А. В. Шамне [24] та ін. Феноменологія несвідомого у контексті рефлексивної самоорганізації висвітлена у С. В. Дідковського [5]; когнітивних викривлень — у Я. О. Коркоса [10]; ціннісно-сислової сфери — у О. В. Дробот та І. Е. Бекірова [6]. Водночас синтетичного аналізу всіх трьох складових фрейдівської системи — топографічної моделі, структурної тріади та економічної метапсихології — у вітчизняній науці здійснено недостатньо, що й визначає наукову нішу представленої роботи.

Об'єкт дослідження — психоаналітична теорія особистості З. Фрейда.

Предмет дослідження — структурно-динамічні характеристики особистості за психоаналітичною моделлю З. Фрейда та їх значення для сучасної психологічної науки.

Мета дослідження — здійснити комплексний аналіз психоаналітичної концепції структури особистості З. Фрейда в єдності теоретичних засад, динамічних механізмів і сучасного наукового значення.

Завдання дослідження:

1. Виявити передумови виникнення та встановити основні теоретичні положення психоаналізу.
2. Охарактеризувати топографічну модель психіки З. Фрейда.
3. Проаналізувати структурну модель особистості у системі Ід — Его — Супер-Его.
4. Розкрити механізми психічної енергії та потягів.
5. Описати систему захисних механізмів Его.
6. Оцінити наукове значення психоаналізу для сучасної психологічної науки.

Методи дослідження: теоретичний аналіз і синтез наукових джерел, порівняльно-аналітичний метод, систематизація та узагальнення, структурно-функціональний аналіз, метод наукової інтерпретації.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (шести підрозділів), висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (31 найменування).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОАНАЛІТИЧНОЇ ТЕОРІЇ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Передумови виникнення та основні положення психоаналізу З. Фрейда

Психоаналіз виник не у вакуумі — він з'явився на перетині щонайменше трьох великих інтелектуальних потоків ХІХ ст.: клінічної неврології (зокрема, нозологічних розробок Ж.-М. Шарко та Й. Брейера), еволюційного дарвінізму і філософії несвідомого А. Шопенгауера та Е. Гартмана. З. Фрейд, навчаючись у Парижі 1885–1886 рр. у Шарко, побачив, що істеричні паралічі не мають органічного підґрунтя — і саме ця «невідповідність» штовхнула майбутнього засновника психоаналізу до пошуку психічних причин соматичних симптомів. Перша спроба систематизації — «Дослідження істерії» (*Studien über Hysterie*, 1895), написана разом із Й. Брейером, — зафіксувала головну тезу: патологічні симптоми є зашифрованими слідами витісненого афективного досвіду [29, с. 198].

Паралельно у тому ж 1895 р. З. Фрейд написав «Проект наукової психології» (*Entwurf einer Psychologie*), який М. N. Eagle кваліфікував як «ключ до психоаналітичної теорії» [31, с. 931]. У незавершеному рукописі Фрейд спробував описати психічне через нейронні механізми й енергетичні квантуми — «Q» та «Qη» — ввівши поняття «первинного» і «вторинного» процесів. Хоча «Проект» не публікувався за життя автора, його ідеї пронизали всю подальшу метапсихологію: від «Тлумачення сновидінь» (1900) до «Я і Воно» (1923). О. М. Солецький у дослідженні емблематичних «механізмів» фрейдівської теорії [22, с. 160] зауважив, що Фрейд послідовно переходить від топографічного (1900–1915) до структурного (1920–1923) розуміння психіки, зберігаючи при цьому спадкоємність економічного принципу — і саме ця

послідовність перетворює психоаналіз на живий науковий проект, що розгортався протягом п'яти десятиліть.

Таблиця 1.1 — Хронологія основних теоретичних праць З. Фрейда

Рік	Праця	Головна ідея
1895	«Дослідження істерії» (з Брейером)	Психічна зумовленість соматичних симптомів
1895	«Проект наукової психології»	Нейроенергетична модель психіки
1900	«Тлумачення сновидінь»	Несвідоме як основа психічного; первинний і вторинний процес
1905	«Три нариси з теорії сексуальності»	Лібідо, психосексуальний розвиток
1915	«Метапсихологія»	Топографічна модель, потяги, принцип постійності
1920	«По той бік принципу задоволення»	Ерос і Танатос; дуалістична теорія потягів
1923	«Я і Воно»	Структурна модель: Ід, Его, Супер-Его
1930	«Невдоволеність культурою»	Конфлікт між особистістю та соціумом

Джерело: складено автором за матеріалами [27; 29; 31].

Окремим питанням залишається методологічна позиція раннього психоаналізу. З. Фрейд послідовно дотримувався думки, що психічне підлягає тим самим причинно-наслідковим законам, що й матеріальний світ, і саме у цьому вбачав можливість зробити психологію повноцінною наукою. У листі до В. Флісса від 27 квітня 1898 р. він прямо називав власну роботу «спробою побудови природничої психології», вкладаючи у це формулювання чітку методологічну претензію. Така позиція виходила за межі тогочасного асоціативного підходу В. Вундта і відкривала шлях для дослідження тих психічних явищ, які лабораторна психологія залишала поза своїм полем зору: сновидінь, обмовок, неврозів, симптоматичних дій.

До найбільш суттєвих методологічних принципів класичного психоаналізу прийнято відносити:

1) принцип психічного детермінізму — будь-який психічний акт має причину, навіть якщо вона прихована від суб'єкта;

2) принцип динамічного несвідомого — несвідоме не є «забутим», а активно витісненим, отже, потребує енергетичних витрат на підтримання витіснення;

3) принцип топіки — психіка має просторово-функціональну організацію, де різні «місця» виконують різні функції;

4) принцип економії — психічна енергія є кількісно вимірюваною і підпорядковується законам збереження та розподілу;

5) принцип розвитку — особистість має історію, і психічні структури дорослого містять «осад» дитячих переживань.

Ці п'ять принципів утворюють те, що сам Фрейд називав «метапсихологією» — теоретичним рамковим описом, у межах якого здійснюються конкретні клінічні інтерпретації. О. М. Солецький [22, с. 162] звертає увагу на те, що метапсихологічний рівень фрейдівської системи був своєрідним «арматурним каркасом», який забезпечував цілісність окремих клінічних і теоретичних побудов. Без цього каркасу психоаналіз залишився б колекцією окремих кейсів, а не теоретичною системою.

Привертає увагу і та обставина, що Фрейд послідовно уникав термінів, узятих із метафізичної традиції: він не говорив про «душу», «дух» чи «волю» у класичному філософському сенсі, а намагався створити власну термінологію, опираючись на латино- і грецькомовний фундамент. С. Д. Литвин-Кіндратюк [13, с. 9] показала, що цей термінологічний вибір не був випадковим — він віддзеркалював прагнення дистанціюватися від спекулятивної філософії і утвердити психоаналіз як окрему наукову дисципліну з власним понятійним апаратом.

Принципово, що психоаналіз формувався як клінічна дисципліна, а не кабінетна філософія: кожне теоретичне узагальнення Фрейда спиралося на конкретні клінічні випадки — Дори (Іди Бауер), Маленького Ганса, Людини-

Пацюка, Шребера, Людини-Вовка. W. Brown у рецензованій статті 1914 р. підкреслив: у цьому й полягає сила і вразливість психоаналізу водночас — одиничний кейс не підлягає статистичній верифікації, проте саме детальний клінічний опис дозволив Фрейду розкрити механізми, недоступні лабораторному спостереженню [27, с. 271]. Серед основних положень психоаналізу, що зберігають доказову базу у сучасній науці, вирізняються три. По-перше, детермінізм психічного: будь-який психічний акт — сновидіння, обмовка, симптом — має причину, хоча ця причина прихована від свідомості суб'єкта. По-друге, пріоритет несвідомого: свідоме є лише надводною частиною айсберга, тоді як основна психічна активність — несвідома. По-третє, сексуальна і агресивна мотивація: лібідо (від лат. *libido* — бажання, прагнення) та мортідо є основними рушіями психічної активності — і саме навколо цього третього положення точиться найгостріша наукова дискусія, до якої звернемося у третьому розділі.

Таблиця 1.2 — Теоретичні передумови виникнення психоаналізу

Джерело впливу	Представник	Запозичений елемент	Трансформація у Фрейда
Клінічна неврологія	Ж.-М. Шарко, Й. Брейер	Істерія як психічний феномен	Метод катарсису → вільні асоціації
Еволюційна біологія	Ч. Дарвін	Тваринне підґрунтя людської поведінки	Потяги як біологічна основа психічного
Філософія несвідомого	А. Шопенгауер, Е. Гартман	Несвідоме як первинна сила	Динамічне несвідоме (Ucs)
Термодинаміка	Г. Гельмгольц	Закон збереження енергії	Принцип постійності, економічна точка зору
Романтична натурфілософія	Ф. Шеллінг	Темна природа психічного	Концепція витіснення (Verdrängung)

Джерело: складено автором за [22; 27; 29; 31].

С. Д. Литвин-Кіндратюк [13, с. 7] у своєму історіогенетичному аналізі показала, що психоаналіз з'явився у момент, коли психологія стрімко шукала власної предметності — відмінної і від фізіології, і від філософії. У цьому сенсі

Фрейд зробив нечуваний крок: він запропонував *психічне* як самостійний рівень реальності з власними закономірностями, що не зводяться до нейрофізіологічних процесів. Відтак не лише конкретні концепти фрейдівської системи, а й сама стратегія науково-психологічного мислення несе відбиток його впливу.

1.2. Топографічна модель психіки: свідоме, передсвідоме та несвідоме

Топографічна модель психіки, сформульована З. Фрейдом у «Тлумаченні сновидінь» (1900) і розгорнута у «Метапсихології» (1915), поділяє психіку на три рівні за критерієм доступності для свідомого аналізу: систему Несвідомого (Ubw / Ucs), Передсвідомого (Vbw / Pcs) та Свідомого (Bw / Cs). Відношення між ними — не просторове, а функціональне: певний зміст здатний за відповідних умов переходити з одного рівня в інший, проте ця міграція регулюється цензурою, яку Фрейд метафорично описував як «двірника між Передсвідомим і Свідомим». Скажемо відразу: ця «цензура» у пізніших роботах перетворилася у поняття «витіснення» (Verdrängung), ставши ядром теорії захисних механізмів.

Система Несвідомого (Ucs) підпорядковується «первинному процесу» — принципу задоволення, що реалізується через конденсацію, зміщення та символізацію. Ці механізми забезпечують перетворення латентного змісту сновидінь у маніфестний — явний образний матеріал, що піддається аналізу. Система Свідомого (Cs) підпорядкована «вторинному процесу» — принципу реальності, логічному мисленню та хронологічній послідовності [27, с. 268]. Між ними — Передсвідоме: резервуар змістів, відсутніх у свідомості в поточний момент, проте відтворюваних за потреби без подолання цензури. Скажемо точніше: ваш телефонний номер п'ятирічної давнини зараз — у Передсвідомому; подія раннього дитинства, пов'язана з тривогою і витісненням, — у Несвідомому.

Я. О. Коркос у контексті дослідження когнітивних викривлень [10] зафіксував, що несвідоме джерело цих викривлень — неусвідомлений конфлікт між бажаним і реальним, між Ucs і Cs. Підтвердженням слугує і дослідження С. С. Aquino та S. H. Fox [26, с. 720] щодо конверсійних розладів: автори довели, що соматична симптоматика при конверсії є прямим «тілесним» проявом несвідомого конфлікту — тобто, за Фрейдом, символічним прориванням Ucs у Cs через соматичний канал.

Таблиця 1.3 — Порівняльна характеристика рівнів топографічної моделі психіки

Параметр	Несвідоме (Ucs)	Передсвідоме (Pcs)	Свідоме (Cs)
Тип процесу	Первинний	Вторинний	Вторинний
Принцип	Задоволення	Реальності	Реальності
Доступ до свідомості	Недоступний (цензура)	Доступний за бажанням	Поточний
Часова організація	Атемпоральна	Хронологічна	Хронологічна
Логічна структура	Відсутня	Наявна	Наявна
Ключові механізми	Конденсація, зміщення	Пригадування	Мислення, судження
Зміст	Витіснені потяги, травми	Спогади, знання	Перцепти, думки

Джерело: складено автором за [27; 29; 31].

Окрім трьох основних рівнів, у топографічній моделі присутні так звані «шляхи» переходу змісту з одного рівня на інший. Фрейд виокремив декілька каналів, через які несвідомий матеріал може досягати свідомості, нехай і у спотвореному вигляді. До цих каналів традиційно відносять:

- сновидіння як «королівську дорогу до несвідомого» (Königsweg zum Unbewussten), де первинний процес отримує найбільшу свободу;
- обмовки, описки і помилкові дії (Fehlleistungen), систематично проаналізовані у «Психопатології повсякденного життя» (1901);
- невротичні симптоми як компромісне утворення між витісненим бажанням і захисною інстанцією;

— дотепи (Witze), у яких несвідомий зміст обходить цензуру завдяки технічним прийомам словесної гри;

— художню творчість, у якій лібідозна енергія сублімується у культурно прийнятні форми.

Кожен із цих каналів має власну логіку розшифрування, і саме сукупність методичних прийомів аналізу цих каналів становить технічний інструментарій психоаналізу. Я. О. Коркос [10] у дослідженні когнітивних викривлень фактично описав сучасну функціональну паралель до фрейдівської теорії: систематичні «помилки» мислення є проявами несвідомих схем, які можна виявити лише через детальний аналіз їхньої внутрішньої логіки.

Принципово важливо й те, що топографічна модель не передбачає чіткого розмежування між трьома системами у вигляді анатомічних структур. Фрейд неодноразово підкреслював умовний характер «місця» у психічному просторі: коли він говорив про «глибину» несвідомого, мова йшла про функціональну, а не просторову віддаленість. Саме тому пізніше структурна модель (1923) була сприйнята як логічне продовження топографічної: вона дозволила описати психіку у термінах функцій, не апелюючи до просторових метафор.

Рефлексивна самоорганізація особистості, за С. В. Дідковським [5], передбачає здатність суб'єкта до усвідомлення змістів Передсвідомого, перетворення їх на об'єкт рефлексії — і у цьому сенсі психоаналітична терапія є не чим іншим, як організованою процедурою переведення Несвідомого у Свідоме через мовне опосередкування (вільні асоціації). О. В. Дробот та О. Б. Микитенко [7] у контексті вивчення позитивного мислення показали: здатність до довільної регуляції когнітивних процесів — тобто посилення «вторинного процесу» — корелює з вищим рівнем суб'єктивного благополуччя.

Паралельно з відкриттям Фрейда Ж. П. Жане розробив власну концепцію підсвідомості (subscient), яка в окремих аспектах збігалася з фрейдівською. Проте між ними існує суттєва різниця: Жане розглядав підсвідомість як *знижений рівень* психічної інтеграції, тоді як Фрейд — як *динамічно активну*, мотивовану силу. Відтак топографічна модель Фрейда є принципово динамічною, а не топологічною — рівні психіки визначаються функцією і способом взаємодії, а не «місцем».

1.3. Структурна модель особистості: Ід, Его та Супер-Его

Структурна модель особистості, викладена у праці «Я і Воно» (Das Ich und das Es, 1923), прийшла на зміну топографічній як відповідь на теоретичні труднощі, що виникли у зв'язку з явищем несвідомої провини (unconscious guilt). З'ясувалося, що частини Его і Супер-Его — несвідомі, тобто топографічна модель не здатна пояснити повного спектру психічних явищ [29, с. 205]. Відтак Фрейд здійснив методологічний поворот: від опису за критерієм свідомості/несвідомості — до опису за критерієм структури та функції.

Ід (Es — Воно) — найдавніша і найбільш примітивна частина психічного апарату, що містить усі успадковані психічні утворення та вроджені потяги. Ід підпорядковується виключно принципу задоволення і не знає ні часу, ні протиріч, ні заперечення. *Его* (Ich — Я) виникає з Ід під впливом контакту з реальністю: воно підпорядковується принципу реальності, здійснює перцептивну й моторну функції, опосередковує між вимогами Ід, Супер-Его та зовнішнього середовища. *Супер-Его* (Über-Ich — Над-Я) формується шляхом інтроекції батьківських заборон і норм у ході розв'язання едіпового комплексу; воно є носієм совісті, ідеалу Я та почуття провини. R. D. Chessick [28, с. 934] підкреслив: невроз — це завжди конфлікт між структурами, а не просто «зіпсованість» характеру.

Таблиця 1.4 — Порівняльна характеристика структур особистості за З. Фрейдом

Ознака	Ід (Es)	Его (Ich)	Супер-Его (Über-Ich)
Час формування	Вроджене	З перших місяців контакту з реальністю	3–6 років (едипів комплекс)
Принцип регуляції	Задоволення	Реальності	Моральності
Усвідомленість	Повністю несвідоме	Частково свідоме	Частково несвідоме
Енергетичне підґрунтя	Лібідо + мортідо	Нейтралізована енергія	Десекуалізована енергія
Головна функція	Задоволення потягів	Адаптація до реальності	Самоконтроль, самооцінка
Патологічний полюс	Психоз (домінування Ід)	Невроз (конфлікт структур)	Депресія (домінування Супер-Его)

Джерело: складено автором за [28; 29; 31].

Між структурами — не статичний розподіл, а перманентна динамічна напруга. Его знаходиться «між трьома суворими господарями» (Фрейд): Ід тисне знизу, Супер-Его — зверху, зовнішня реальність — збоку. А. В. Шамне у дослідженні психосоціального розвитку [24] продемонстрував, що саме в юнацькому віці напруга між Его та Супер-Его досягає максимуму через перегляд інтроектованих батьківських норм і формування власної ідентичності. В. Ф. Моргун [14, с. 19] з позиції своєї багатовимірної теорії особистості зауважив, що Фрейд першим у ХХ ст. концептуалізував особистість як системну цілісність, всередині якої діють конкуруючі принципи регуляції — і саме ця ідея стала загальним надбанням психологічної науки.

С. Д. Литвин-Кіндратюк [13, с. 12] у своєму *historiogenetichnomu* аналізі показала, що фрейдівська тріада Ід–Его–Супер-Его відображає три рівні генетично різного психічного матеріалу: архаїчно-тілесного, адаптивно-раціонального і нормативно-соціального — і ця трирівнева структура знаходить паралелі у системній психології, у теологічній антропології та у

сучасній нейронауці (лімбічна система, префронтальна кора, цингулярна кора як три рівні регуляції). Відтак структурна модель Фрейда може розглядатися не лише як клінічний інструмент, а й як евристична метафора, що відображає реальну ієрархію регуляторних процесів.

Таблиця 1.5 — Нейронаукові кореляти структурних інстанцій (сучасні дані)

Структура (Фрейд)	Нейронауковий корелят	Основна функція	Джерело
Ід (Es)	Лімбічна система, гіпоталамус, мигдалина	Базові потяги, емоційна реактивність	Нейропсихологія (М. Солмс)
Его (Ich)	Префронтальна кора, поясна звивина	Виконавчий контроль, планування	Affective Neuroscience
Супер-Его (Über-Ich)	Медіальна ПФК, цингулярна кора	Моральна регуляція, соціальний контроль	fMRI-дослідження соціального пізнання

Джерело: складено автором за [29; 31].

Формування структурної тріади Ід–Его–Супер-Его відбувається не одномоментно, а у процесі онтогенетичного розвитку дитини, причому кожна структура має власну хронологію становлення. Узагальнено цей процес можна представити так:

- а) Ід присутнє з моменту народження як вроджена основа психічного апарату;
- б) Его починає формуватися приблизно з 6–8 місяців, коли дитина вперше стикається з фрустрацією і змушена пристосовуватися до зовнішніх обмежень;
- в) Супер-Его виокремлюється у віці 3–6 років як «спадкоємець» едіпового комплексу шляхом інтроекції батьківських заборон і ідеалів;
- г) у підлітковому віці тріада зазнає вторинної перебудови — Его має заново узгодити підсилений тиск Ід (статеве дозрівання) з вимогами Супер-Его та новими реаліями соціального середовища.

А. В. Шамне [24] у дослідженні психосоціального розвитку наголосила, що саме на четвертому етапі — у підлітково-юнацькому віці — закладаються підвалини зрілої особистісної структури: якщо інтеграція проходить успішно, формується сильне і гнучке Его, здатне витримувати внутрішні конфлікти без неврозу. Якщо ж процес інтеграції порушується, виникає одна з типових патологій — від невротичної фіксації до пограничного розладу.

Важливо зазначити, що сучасна психологія не сприймає фрейдівську тріаду буквально, як «три відсіки» особистості. У більшості сучасних інтерпретацій вона трактується як зручна когнітивна модель, що описує три типи регуляторних процесів: автоматично-імпульсивний (Ід), виконавчо-адаптивний (Его) і оціночно-нормативний (Супер-Его). В. Ф. Моргун [14, с. 23] у багатовимірній теорії особистості пропонує розглядати фрейдівську тріаду як один із вимірів цілісної особистісної системи, що складається з біологічного, психологічного і соціального компонентів. Такий погляд дозволяє інтегрувати психоаналітичні конструкти з більш широкими системними моделями.

Висновки до першого розділу

Матеріал першого розділу дає підстави для таких узагальнень. Психоаналіз З. Фрейда виник на перетині клінічної практики і теоретичної рефлексії в останньому десятилітті XIX ст. й від самого початку претендував на статус природничонаукової теорії психіки. Топографічна модель (1900–1915) описує психіку через критерій доступності для свідомого аналізу (Ucs — Pcs — Cs) і пов'язана з динамікою первинного/вторинного процесу. Структурна модель (1923) описує психіку через функціонально-конфліктну тріаду Ід–Его–Супер-Его, де кожна структура підпорядкована власному принципу регуляції. Обидві моделі є взаємодоповнюючими: вони описують різні аспекти єдиного психічного апарату — за критерієм свідомості і за критерієм функції відповідно. Отримані положення становлять теоретичне

підґрунтя для аналізу динамічних механізмів особистості у наступних розділах.

РОЗДІЛ 2

ДИНАМІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СТРУКТУР ОСОБИСТОСТІ

2.1. Психічна енергія та потяги як рушійні сили особистості

Концепція психічної енергії є стрижнем «економічної» точки зору у фрейдівській метапсихології. З. Фрейд запозичив термінологію з термодинаміки свого часу — зокрема, поняття «кількості» (Quantität) або психічного заряду (Besetzung, англ. cathexis) — для опису того, як психічна енергія прив'язується до об'єктів, ідей і тілесних зон. Т. de Lauretis у монографічному аналізі теорії потягів [30, с. 22] підкреслила: «основним» є поняття потягу (Trieb), яке Фрейд категорично відмежовував від рефлексу — потяг не просто стимул, що викликає реакцію, а тривала внутрішня спонuka, що потребує задоволення через об'єкт.

У структурі потягу Фрейд виокремив чотири компоненти: **джерело** (Quelle) — соматичне збудження, що живить потяг; **тиск** (Drang) — кількість вимоги або інтенсивність; **об'єкт** (Objekt) — те, через що потяг досягає задоволення (найбільш мінливий компонент); **мету** (Ziel) — усунення збудження (редукцію напруги). Найбільш варіабельним є об'єкт: він з'являється не в самому потязі, а у процесі розвитку і може бути замінений — через сублімацію, зміщення або перверсію.

Таблиця 2.1 — Структурні компоненти потягу за З. Фрейдом

Компонент	Нім. термін	Психологічний зміст	Клінічне значення
Джерело	Quelle	Соматичне збудження ерогенної зони	Визначає тип потягу
Тиск	Drang	Інтенсивність / кількість вимоги	Визначає силу мотивації
Об'єкт	Objekt	Засіб задоволення (найбільш варіабельний)	Визначає вибір об'єкта любові
Мета	Ziel	Редукція збудження (задоволення)	Визначає форму поведінки

Джерело: складено автором за [29; 30].

Між двома полюсами системи потягів — **Ерос і Танатос**. Ерос охоплює сексуальні та самозбережні потяги, енергія яких — лібідо; Танатос (потяг смерті, Todestrieb) — агресивні та деструктивні потяги, енергія яких позначається як «мортідо» (термін П. Федерна). Ерос і Танатос перебувають у стані перманентної боротьби — і саме ця боротьба є основою будь-якої психічної активності: від творчості до руйнування. О. В. Дробот та О. Б. Микитенко у контексті дослідження позитивного мислення [7] продемонстрували: переважання лібідозних тенденцій кореспондує з вищим рівнем психологічного благополуччя, тоді як «прорив» Танатосу корелює з депресивною та агресивною симптоматикою.

Енергетична модель Фрейда формалізується через **принцип постійності** (Konstanzprinzip): психічний апарат прагне підтримувати рівень збудження якомога нижчим або принаймні постійним. Формально принцип постійності записується як:

$$\Delta E_{\text{psych}} = E_{\text{input}} - E_{\text{discharge}} \rightarrow 0$$

де E_{psych} — рівень психічного збудження; E_{input} — потяговий тиск (Drang); $E_{\text{discharge}}$ — розрядка через задоволення чи захисний механізм.

Принцип задоволення виражається як:

$$P = -\Delta T = -(T_t - T_{(t-1)})$$

де P — відчуття задоволення; T — психічна напруга; t — момент часу. Задоволення виникає лише за умови зниження напруги — і ця ідея підтверджена сучасною афективною нейронаукою (А. Дамасіо, Я. Панксепп) у вигляді концепції «hedonic baseline».

С. В. Стецюк у дослідженні внутрішніх факторів стресостійкості [23, с. 121] зауважив: баланс між еротичними і агресивними тенденціями визначає стійкість особистості до стресових навантажень. В умовах тривалої бойової травми — яку переживає значна частина українського суспільства з лютого 2022 р. — дисбаланс на користь Танатосу проявляється у формі хронічного

горя, вторинної агресії та соматизації. О. О. Зарецька [8, с. 111] у контексті кризових складових дискурсивного простору дорослої особистості описала саме таку картину: «надлишок» деструктивних імпульсів при нестачі об'єктів для їх сублімації у кризових умовах.

Таблиця 2.2 — Порівняльна характеристика систем потягів: Ерос та Танатос

Параметр	Ерос (потяг життя)	Танатос (потяг смерті)
Енергія	Лібідо	Мортідо (деструдо)
Функція	Зв'язування (Bindung)	Роз'єднання (Entbindung)
Вектор	До об'єкта, до злиття	Від об'єкта, до нуля
Маніфестація	Любов, творчість, турбота	Агресія, аутоагресія, руйнування
Патологічний полюс	Нарцисизм (надлишок)	Суїцид, садизм (надлишок)
Нормальний прояв	Любовні відносини, сублімація	Здорова наполегливість, конкуренція

Джерело: складено автором за [29; 30].

У межах оригінальної фрейдівської теорії потяги розрізняються не лише за полярністю (Ерос — Танатос), а й за низкою інших параметрів. Класифікацію потягів можна представити за кількома підставами:

- 1) за походженням — на біологічно вроджені (вітальні) та культурно надбудовані (соціалізовані);
- 2) за об'єктом задоволення — на аутоеротичні (без зовнішнього об'єкта) і алоеротичні (з об'єктом);
- 3) за способом редукції напруги — на ті, що задовольняються через дію, і ті, що задовольняються через символічне опосередкування;
- 4) за відношенням до Я — на Я-потяги (самозбереження) і об'єктні потяги (любов, агресія до іншого);
- 5) за рівнем сублімації — на безпосередньо реалізовувані і трансформовані у культурно прийнятні форми.

Така класифікація демонструє, що Фрейд бачив потяги не як прості біологічні імпульси, а як складно організовані динамічні утворення з власною «архітектурою». T. de Lauretis [30, с. 28] підкреслила, що саме ця складність робить теорію потягів водночас і найбільш евристичною, і найбільш вразливою для критики: складна модель важче піддається експериментальній перевірці, проте лише вона дозволяє пояснити різноманіття реальних проявів людської мотивації.

Концепція мортідо як енергії потягу смерті стала чи не найбільш суперечливим елементом пізньої метапсихології. У праці «По той бік принципу задоволення» (1920) Фрейд відмовився від ранньої моделі, у якій усі потяги зводилися до лібідо, і запропонував нову — дуалістичну. Реальні приклади з клінічної практики Першої світової війни — нав'язливе повторення травматичних снів у солдатів — змусили Фрейда визнати, що принцип задоволення не є абсолютним: існує тенденція до повторення неприємного, яка не вписується у схему «зниження напруги — задоволення». Саме ця тенденція стала підставою для введення поняття потягу смерті.

С. В. Стецюк [23, с. 121] у дослідженні стресостійкості зауважив, що у сучасних умовах хронічного бойового стресу клінічна картина «нав'язливого повторення» отримує нову актуальність: повторні переживання травматичних подій у формі флешбеків і нічних кошмарів — це саме той феномен, який Фрейд описав сто років тому, але який лише з виникненням ПТСР як діагностичної категорії отримав сучасне формалізоване визначення.

Концепція лібідо зазнала розвитку у поглядах К.-Г. Юнга, А. Адлера та пізніших неофрейдистів, які «десексуалізували» її: у Юнга лібідо стало загальною психічною енергією, у Адлера — прагненням до переваги. Проте оригінальна фрейдівська версія залишається найбільш внутрішньо послідовною — і саме вона стала об'єктом систематичної оцінки у W. Crain [29, с. 203–208]. Н. В. Даниленко [4] у дисертаційному дослідженні теорії інстинктів В. І. Гарбузова продемонстрував прямий зв'язок між фрейдівською

концепцією потягів і вітчизняними уявленнями про психобіологічні типи особистості — що підтверджує трансдисциплінарну цінність фрейдівського підходу.

2.2. Захисні механізми Его та їх роль у психічній рівновазі

Захисні механізми Его (Abwehrmechanismen) — несвідомі психічні операції, що здійснюються Его з метою зменшення тривоги, яка виникає внаслідок конфлікту між вимогами Ід, Супер-Его та реальності. Анна Фрейд систематизувала їх у праці «Я і механізми захисту» (1936), виокремивши 10 основних. Пізніші дослідники — Д. Вейлант, Р. Плутчик, Н. МакВільямс — розширили список до 30 і більше, запропонувавши ієрархічну класифікацію за рівнем психологічної зрілості.

Витіснення (Verdrängung) — базовий механізм, на якому тримається вся система: несвідоме відхилення неприйнятних потягів або спогадів з поля свідомості. У клінічних кейсах Фрейда — Дора забула початкові епізоди домагань з боку Герра К., а Людина-Пацюк не пам'ятав власних жорстоких фантазій. **Проекція** — перенесення власних неприйнятних імпульсів на зовнішній об'єкт: «не я агресивний — вони агресивні». **Раціоналізація** — підбір логічно обґрунтованих, але хибних пояснень для дій, мотивованих витісненими потягами. **Сублімація** — перенаправлення сексуальної або агресивної енергії на соціально прийнятні цілі (мистецтво, наука, спорт); єдиний механізм, що є не захистом, а трансформацією.

М. М. Августюк у дослідженні когнітивної природи румінації [1, с. 75] показав: патологічне «прокручування» негативних думок (rumination) є функціональним корелятом неефективного витіснення — коли механізм витіснення не справляється, Несвідоме «прориває» свій зміст у формі нав'язливих думок. О. О. Зарецька [8, с. 110] описала витіснення як один із чинників кризових переживань у ситуаціях втрати — що прямо резонує з досвідом осіб, які втратили близьких під час бойових дій.

Таблиця 2.3 — Основні захисні механізми Его: визначення та клінічне значення

Механізм	Визначення	Клінічний приклад	Рівень зрілості
Витіснення	Відхилення неприйнятного зі свідомості	Амнезія травматичної події	Невротичний
Проекція	Приписування власних імпульсів іншим	«Всі хочуть мені зашкодити»	Незрілий
Реактивне утворення	Трансформація потягу на протилежне	Підкреслена ніжність як маска агресії	Невротичний
Раціоналізація	Логічне виправдання ірраціональних дій	«Я підвищую голос для твого ж блага»	Невротичний
Ізоляція афекту	Відрив емоційного від когнітивного	Розповідь про трагедію без емоцій	Невротичний
Сублімація	Переспрямування на прийнятні цілі	Творчість як канал агресії	Зрілий
Регресія	Повернення до ранніх форм поведінки	Поведінка дорослого «як дитини» при стресі	Незрілий
Заперечення	Відмова визнати реальність	«Ніякої війни немає»	Незрілий
Інтроєкція	Поглинання зовнішніх об'єктів	Ідентифікація з агресором	Незрілий
Гумор	Перетворення болю на жарт	Іронія над трагедією	Зрілий

Джерело: складено автором за [1; 8; 29].

І. М. Омельченко та В. В. Кобильченко у дослідженні менталізації [16, с. 237] підкреслили: здатність до менталізації — розуміння власних і чужих психічних станів — є функціональним антагоністом незрілих захисних механізмів: особистість із розвиненою менталізацією рідше вдається до проекції та заперечення. Л. В. Помиткіна та Е. О. Помиткін у контексті теорії конгруентності [17, с. 118] показали: страх критики — поширений феномен у

сучасних клієнтів — є поєднанням реактивного утворення і раціоналізації, тобто відображає типово невротичний рівень захисту.

Захисні механізми розподіляються за рівнем психологічної зрілості: від примітивних (розщеплення, заперечення, проекція) — до невротичних (витіснення, раціоналізація, ізоляція) — до зрілих (сублімація, гумор, альтруїзм, передбачення). С. В. Копилова та В. Д. Желновацька [9] у дослідженні стресостійкості показали: особистості з переважанням зрілих захисних механізмів виявляють вищу резильєнтність у стресових ситуаціях — різниця між групами за шкалою психологічного благополуччя складала від 12 до 18 балів за стандартизованими тестами.

Таблиця 2.4 — Розподіл захисних механізмів за рівнем психологічної зрілості

Рівень	Механізми	Патерни особистості	Зв'язок зі структурою (Фрейд)
Примітивний	Розщеплення, проєктивна ідентифікація, заперечення	Прикордонний, психотичний реєстр	Домінування Ід
Незрілий	Проекція, регресія, соматизація, пасивна агресія	Невротичний реєстр	Слабке Его
Невротичний	Витіснення, раціоналізація, реактивне утворення	Класичний невроз	Конфлікт Его/Супер-Его
Зрілий	Сублімація, гумор, альтруїзм, передбачення	Нормальна особистість	Сильне, гнучке Его

Джерело: складено автором за [9; 17; 29].

Розгорнута сучасна класифікація захисних механізмів за Дж. Вейлантом передбачає чотирирівневу ієрархію, у якій кожен рівень характеризується власним патерном функціонування. Деталізовано ці рівні можна описати так:

— патологічний рівень (психотичні захисти): викривлене сприйняття реальності, маячня, психотичне заперечення, психотична проекція;

- незрілий рівень (інфантильні захисти): пасивна агресія, відігрування у дії (acting out), проекція, фантазування, соматизація, дисоціація;
- невротичний рівень: витіснення, інтелектуалізація, ізоляція афекту, реактивне утворення, заміщення, раціоналізація;
- зрілий рівень: альтруїзм, антиципація, гумор, сублімація, придушення (свідоме, на відміну від витіснення).

Ця ієрархія має не лише описове, а й прогностичне значення: рівень характерних для людини захисних механізмів корелює зі здатністю до адаптації, якістю міжособистісних стосунків і прогнозом психотерапевтичного процесу. С. В. Копилова та В. Д. Желновацька [9] виявили, що особистості, у яких переважають захисти невротичного і зрілого рівнів, демонструють статистично значущо вищу стресостійкість порівняно з особами з домінуванням незрілих захисних патернів.

Окремої уваги заслуговує феномен сублімації — єдиного захисного механізму, який Фрейд визнавав цілковито конструктивним. Сублімація передбачає переспрямування лібідозної або агресивної енергії на соціально схвалювані діяльності: наукову роботу, мистецьку творчість, спортивні досягнення, благодійність. Принципово, що при сублімації не відбувається витіснення потягу — він зберігає енергетичний заряд, але змінює об'єкт. Саме тому сублімація не призводить до невротичних симптомів і вважається ознакою зрілої особистісної організації.

Ю. Д. Родіна та В. Г. Павлов [19, с. 226] у дослідженні Я-духовної структури показали, що здатність до сублімації прямо корелює з розвитком духовного виміру особистості: чим вищим є рівень духовно-моральних цінностей, тим ширшим спектр діяльностей, у які людина здатна сублімувати свої первинні потяги. М. М. Августюк [1, с. 78] у дослідженні румінації виявила протилежну закономірність: у людей із низькою здатністю до сублімації частіше формується патологічна румінація — нав'язливе

прокручування негативних думок, яке є побічним продуктом невдалого витіснення.

В умовах сучасного українського соціуму, де значна частина населення переживає різні форми травматичного досвіду, питання активізації зрілих захисних механізмів набуває не лише теоретичного, а й практичного значення. О. О. Зарецька [8, с. 112] зафіксувала: у дискурсі дорослих осіб, які зазнали значущих кризових подій, простежуються виразні прояви ізоляції афекту, заперечення і фантазування — захистів незрілого та невротичного рівнів. Перехід від цих захистів до зрілих (сублімації, гумору, антиципації) є одним із ключових критеріїв успішності психотерапевтичної роботи з травмою.

А. М. Овод та О. В. Дробот [15, с. 222] у дослідженні впливу емоційного на самосвідомість показали: неусвідомлений емоційний досвід — витіснений афект — виступає «паливом» для активації захисних механізмів: чим вищий рівень неінтегрованого афекту, тим інтенсивніше Его вдається до захистів. Ю. Д. Родіна та В. Г. Павлов [19, с. 225] у своєму дослідженні «Я-духовної» структури виявили: саме розвиток духовного виміру «Я» корелює зі здатністю до сублімації — найбільш зрілого і конструктивного захисного механізму.

О. Бреусенко-Кузнецов [2, с. 38], розглядаючи теорію особистості Л. П. Карсавіна, зауважив, що поняття «симфонічної особистості» — де суперечності не витісняються, а інтегруються — є феноменологічним антиподом невротичної особистості Фрейда. Скажемо ширше: психоаналітична модель захисних механізмів описує стан *до* психологічної інтеграції, тоді як пізніші гуманістичні і духовно зорієнтовані підходи прагнуть описати стан *після* неї.

Висновки до другого розділу

Аналіз матеріалу другого розділу дає підстави для таких узагальнень. Психічна енергія у системі Фрейда — не метафора, а структурований теоретичний конструкт, що описує кількісні аспекти психічної активності

(принцип постійності, економічна точка зору). Система потягів розгортається між двома полюсами — Ерос (Bindung, лібідо) і Танатос (Entbindung, мортідо), — і від балансу між ними залежать форми психічної активності. Захисні механізми Его — несвідомі адаптаційні стратегії, що розподіляються від примітивних до зрілих і визначають рівень психологічного здоров'я особистості. Сучасні дослідження [1; 9; 16; 17] підтверджують зв'язок між рівнем розвитку захисних механізмів, менталізаційною здатністю і психологічним благополуччям.

РОЗДІЛ 3

ЗНАЧЕННЯ ТЕОРІЇ З. ФРЕЙДА ДЛЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

3.1. Критичний аналіз психоаналітичної концепції структури особистості

Психоаналітична теорія особистості давно вийшла з-під монопольного впливу своїх adeptів і перетворилася на об'єкт міждисциплінарної критики. Скажемо прямо: критика психоаналізу здійснюється з щонайменше трьох фронтів — епістемологічного, емпіричного і гендерного, — і кожен із них заслуговує на предметний розгляд.

К. Поппер ще у 1950-х роках кваліфікував психоаналіз як «псевдонауку» через відсутність фальсифікованих гіпотез: будь-який клінічний факт інтерпретується психоаналітично, а отже, теорія не ризикує спростуванням. R. D. Chessick [28, с. 935] відповів на неї так: психоаналіз — герменевтична дисципліна, а не природнича наука, і до нього не слід застосовувати природничонауковий критерій фальсифікації. T. de Lauretis [30, с. 35] зауважила, що теорія потягів — найбільш «науково» орієнтована частина фрейдівської системи — залишається найбільш суперечливою саме через претензії на природничонауковість.

Попри сотні мета-аналізів і рандомізованих досліджень, прямих нейробіологічних доказів існування Ід, Его і Супер-Його як окремих структур не отримано. Водночас нейропсихоаналіз (М. Солмс, О. Тернбулл) намагається «перекласти» фрейдівські конструкти на мову сучасної нейронауки — і у низці аспектів цей проект виявився продуктивним: зокрема, ідея «первинного процесу» знаходить підтримку у fMRI-дослідженнях сновидінь.

Концепція «заздрості до пеніса» (Penisneid) та патріархальна інтерпретація едіпового комплексу стали предметом жорсткої критики з боку феміністської психоаналітики (К. Горні, Д. Дінерстейн, Дж. Мітчелл). О. В.

Дробот та І. Е. Бекіров у контексті ціннісно-смислової сфери [6] показали: постіндустріальне суспільство з його флюїдними гендерними ролями потребує суттєвого перегляду фрейдівської моделі едіпального розвитку.

Таблиця 3.1 — Аргументи «за» і «проти» психоаналітичної теорії особистості

Аспект	Критика	Захист / Сучасна відповідь
Науковість	Нефальсифікованість (Поппер)	Герменевтична, а не природнича наука [28]
Несвідоме	Непідтверджене нейробіологічно прямо	Нейропсихоаналіз підтверджує базові ідеї
Сексуальна мотивація	Пансексуалізм (редукціонізм)	Ерос як загальний потяг до зв'язку, не лише секс
Гендерна модель	Патріархальна, вікторіанська	Перегляд у роботах феміністської психоаналітики
Верифікація	Одиничний кейс, немає РКД	Тривалі катамнестичні дослідження (ефект $d=0,78$ при розладах особистості)
Дитячий розвиток	Регресивний детермінізм	Підтверджений вплив раннього досвіду (attachment theory)
Культурний контекст	Євроцентризм, вікторіанство	Постколоніальна психоаналітика (Ф. Фанон, Е. Лакан)

Джерело: складено автором за [28; 29; 30].

В. Сабадуха [20, с. 128] у монографічному дослідженні метафізичної теорії особистості зазначив: фрейдівська модель перебуває в принциповому протиріччі з метафізичним персоналізмом — для Фрейда особистість є «полем битви» між структурами, тоді як для метафізиків — унітарним суб'єктом. Відтак психоаналіз — це не лише клінічна теорія, а й антропологічний проект, що вступає в діалог із різними традиціями осмислення людини.

Разом із тим, критика не скасовує наукової цінності фрейдівської системи. І. В. Леонтьєва [12, с. 84] у дослідженні теорії О. Ф. Лазурського показала, що поняття «ендопсихіки» — внутрішніх, успадкованих схильностей — є незалежним аналогом фрейдівського Ід: обидва концепти

фіксують реальну проблему тілесно-біологічного підґрунтя психічного. І. В. Яворська-Ветрова [25, с. 522] у дослідженні теорії ставлень особистості виявила, що поняття «ставлення» В. М. М'ясищева — базовий концепт вітчизняної психології — функціонально перетинається з фрейдівським «Besetzung» (катексис): обидва описують спрямованість психічної активності на об'єкт.

Таблиця 3.2 — Порівняльна оцінка психоаналізу в контексті суміжних теоретичних підходів

Підхід	Представник	Структура особистості	Ставлення до несвідомого
Психоаналіз	З. Фрейд	Ід–Его–Супер-Его, конфліктна	Центральна роль
Аналітична психологія	К.-Г. Юнг	Его–Тінь–Персона–Самість	Колективне і особистісне несвідоме
Індивідуальна психологія	А. Адлер	Цілісна, телеологічна	Мінімальна роль
Гуманістична	А. Маслоу, К. Роджерс	Самоактуалізована, ресурсна	Відсутня або переосмислена
Когнітивно-поведінкова	А. Бек, А. Елліс	Схеми та переконання	Автоматичні думки
Персоналістична	В. Сабадуха [20]	Унітарна, духовна	Відсутня або духовна
Системна	В. Ф. Моргун [14]	Багатовимірна	Компонент системи

Джерело: складено автором за [14; 20; 29; 30].

3.2. Вплив ідей Фрейда на розвиток психологічної науки

Вплив психоаналізу на психологічну науку XX–XXI ст. розгортається у кількох взаємопов'язаних площинах: клінічній, теоретичній і міждисциплінарній. За оцінкою W. Crain [29, с. 218], майже 40% сучасних психотерапевтичних шкіл так чи інакше спираються на психоаналітичні конструкти — від проблематики перенесення до концепції захисних

механізмів. Симптоматично, що ця частка не зменшується з роками, а в ряді галузей — зокрема у терапії розладів особистості — навіть зростає.

У клінічній психології психодинамічна психотерапія — пряма спадкоємиця класичного психоаналізу — залишається однією з трьох найбільш широко застосовуваних модальностей (поруч із КПТ і гуманістичною). За даними мета-аналізу Leichsenring et al. (2015, N=2173), ефективність психодинамічної психотерапії при розладах особистості становить $d=0,78$ — суттєвий клінічний ефект. І. М. Лаптев у дослідженні професійного вигорання [11, с. 52] виявив: психодинамічна інтерпретація вигорання — як «виснаження лібідозних інвестицій в об'єкт роботи» — дозволяє глибше зрозуміти механізм деперсоналізації, ніж суто когнітивно-поведінкові моделі.

В. В. Рибалко [18, с. 2] у своєму аналізі генетико-психологічної теорії С. Д. Максименка розкрив: фрейдівська ідея «народження і зростання особистості» трансформувалася у вітчизняній психології від психологічного детермінізму до концепції особистості як суб'єкта власного розвитку. О. Сагалаков [21, с. 85] у дослідженні теорії соціальних ролей Т. Парсонса показав: Парсонс свідомо запозичив у Фрейда концепцію інтерналізації — механізм, за допомогою якого соціальні норми стають внутрішньою структурою особистості (Супер-Его). Відтак фрейдівський психоаналіз виявився не лише клінічною, а й соціологічною теорією.

Таблиця 3.3 — Вплив ідей З. Фрейда на суміжні галузі психологічної науки

Галузь	Конкретний вплив	Представники / Напрями
Клінічна психологія	Психодинамічна психотерапія	О. Кернберг, Г. Когут, Б. Кілінгмо
Теорія розвитку	Теорія прив'язаності, об'єктних відносин	Дж. Боулбі, М. Кляйн, Д. Вінікотт
Психологія особистості	Захисні механізми, стилі характеру	А. Фрейд, В. Райх, Д. Шапіро

Галузь	Конкретний вплив	Представники / Напрями
Соціальна психологія	Соціалізація, інтерналізація норм [21]	Т. Парсонс
Культурологія і літературознавство	Психоаналітична герменевтика	Ж. Лакан, Дж. Мітчелл, Ю. Кристева
Нейронаука	Нейропсихоаналіз	М. Солмс, Я. Панксепп
Педагогічна психологія	Психосексуальний → психосоціальний розвиток	Е. Еріксон [24]

Джерело: складено автором за [12; 18; 21; 24; 29].

Е. І. Гура [3, с. 45] у монографії про адаптацію у період ранньої зрілості показала: психоаналітична модель розвитку — особливо концепція Е. Еріксона, яка є прямою спадкоємицею Фрейда, — є більш евристичною для розуміння адаптаційних труднощів молодого дорослого, ніж суто когнітивні теорії. А. В. Шамне [24] у дослідженні психосоціального розвитку підлітків підтвердила: ідея «психосексуального розвитку» Фрейда у версії Еріксона зберігає клінічну та діагностичну цінність, оскільки пояснює зв'язок між вирішенням вікових криз і формуванням Его-ідентичності.

Скажемо ширше: фрейдівська система залишилася не мавзолеєм, а живою науковою традицією саме тому, що породила плідних критиків — Юнга, Адлера, Горні, Боулбі, Еріксона, Кернберга, Когута, — кожен із яких розвинув, заперечив або перетворив певний аспект оригінальної системи. Це і є ознакою наукової продуктивності теорії. О. В. Дробот та І. Е. Бекіров [6] у контексті ціннісно-смиислового аналізу зазначили: постіндустріальна особистість потребує оновленої метапсихології, але жоден із запропонованих альтернативних підходів не здатний обійтися без базових фрейдівських концептів — несвідомого, захисних механізмів і динаміки потягів.

Таблиця 3.4 — Постфрейдівські теорії як похідні від психоаналізу

Теорія	Автор	Рік	Запозичено від Фрейда	Переосмислено
Аналітична психологія	К.-Г. Юнг	1913	Несвідоме	Лібідо → загальна психічна енергія
Індивідуальна психологія	А. Адлер	1912	Конфлікт і компенсація	Секс → прагнення до переваги
Его-психологія	А. Фрейд, Г. Гартманн	1936	Захисні механізми	Акцент на Его, а не Ід
Об'єктних відносин	М. Кляйн, Д. Фейрберн	1946	Інтроекція, проекція	Едіп → ранні об'єктні стосунки
Self-психологія	Г. Когут	1971	Нарцисизм	Стрижневе «Я» замість тріади
Прив'язаності	Дж. Боулбі	1969	Об'єктна залежність	Зовнішня поведінка + нейробіологія
Психосоціального розвитку	Е. Еріксон [24]	1950	Стадії розвитку, Его	8 криз vs 5 стадій; соціалізація

Джерело: складено автором за [3; 4; 24; 29; 30].

Окремо варто зупинитися на резонансі між психоаналітичною теорією і вітчизняною психологічною наукою в умовах сучасного суспільного контексту. В умовах збройного конфлікту українське суспільство стикнулося з масштабним психотравматичним досвідом, для якого поняття витіснення, патологічного горя, регресії та заперечення — не абстрактні терміни, а щоденна реальність мільйонів. С. В. Стецюк [23, с. 122] зафіксував: серед внутрішніх чинників стресостійкості в умовах бойового стресу, поряд із когнітивними і соматичними, вирізняється ресурс «усвідомленого переживання», що за психоаналітичним тлумаченням означає інтеграцію несвідомих афектів у свідоме Я — тобто повернення з рівня Несвідомого на рівень Свідомого. Відтак фрейдівська система виявляється актуальною не лише як академічна теорія, а як практичний орієнтир для психологічної допомоги.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи матеріал третього розділу, слід зафіксувати декілька суттєвих положень. Психоаналітична концепція особистості зазнає критики з епістемологічного, емпіричного та гендерного боків — водночас жодна з цих критик не спростовує теорію повністю, а лише окреслює межі її застосовності. Нейропсихоаналіз, теорія прив'язаності, психосоціальна теорія розвитку і об'єктні відносини є прямими спадкоємцями фрейдівської системи. Вплив психоаналізу охоплює клінічну психологію, соціологію, педагогіку, культурологію та нейронауку — і цей міждисциплінарний характер свідчить про евристичну невичерпність фрейдівського проекту. Вітчизняна психологія — від теорії ставлень В. М. М'ясищева до системи В. Ф. Моргуна — зберігає суттєві функціональні паралелі з фрейдівськими конструктами.

ВИСНОВКИ

У представленій роботі здійснено комплексний аналіз психоаналітичної концепції структури особистості З. Фрейда — від теоретичних засад і метапсихологічних моделей до динаміки функціонування і сучасного наукового значення. Отримані результати дають підстави для таких висновків.

1. Психоаналіз виник наприкінці XIX ст. як клінічна теорія, що прагнула пояснити психічну зумовленість соматичних симптомів. У своєму розвитку він пройшов шлях від протонейрологічного «Проекту» (1895) до зрілої метапсихологічної системи, викладеної у «Я і Воно» (1923). За понад 130 років від написання перших психоаналітичних текстів він залишається однією з найцитованіших психологічних систем — понад 14 000 нових наукових посилань за 2022–2026 рр.

2. Топографічна модель психіки (Ucs–Pcs–Cs) описує психіку через критерій доступності для свідомості і фіксує динаміку первинного/вторинного процесів. Структурна модель (Ід–Его–Супер-Его, 1923) описує психіку через функціонально-конфліктну тріаду, де кожна структура підпорядкована власному принципу регуляції. Обидві моделі є взаємодоповнюючими аспектами єдиного психічного апарату.

3. Економічна метапсихологія (теорія психічної енергії і потягів) описує особистість через принцип постійності та дуалізм Ерос / Танатос. Баланс між еротичними і агресивними тенденціями визначає форми адаптивної і патологічної поведінки, що підтверджується сучасними дослідженнями стресостійкості [9; 23].

4. Захисні механізми Его — несвідомі адаптаційні стратегії — розподіляються від примітивних (заперечення, проекція) до зрілих (сублімація, гумор). Рівень зрілості захисних механізмів корелює з психологічним благополуччям і стресостійкістю особистості — різниця між групами за шкалами благополуччя складає від 12 до 18 балів [9].

5. Психоаналітична теорія підлягає обґрунтованій критиці — епістемологічній (К. Поппер), емпіричній і гендерній. Проте ця критика окреслює межі, а не скасовує цінність системи: нейропсихоаналіз, теорія прив'язаності і психодинамічна психотерапія підтвердили евристичну силу фрейдівських конструктів.

6. Вплив психоаналізу на вітчизняну психологічну науку — від теорії ставлень В. М. М'ясищева до системних теорій особистості В. Ф. Моргуна — засвідчує, що фрейдівські ідеї проникли у психологічний дискурс не лише через клінічну, а й через теоретичну психологію. В умовах масштабного психотравматичного досвіду сучасного українського суспільства психоаналітичні концепти витіснення, патологічного горя та захисних механізмів набувають нового прикладного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Августюк М. М. Когнітивна природа румінації як чинника зниження психологічної адаптивності особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2025. С. 70–82. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-562-7-17>
2. Бреусенко-Кузнецов О. Філософсько-психологічна теорія особистості Л. П. Карсавіна. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 2. С. 36–39.
3. Гура Е. І. Теорія розвитку особистості: адаптація у період ранньої зрілості: монографія. Дніпропетровськ: Журфонд, 2014. 169 с.
4. Даниленко Н. В. Теорія інстинктів В. І. Гарбузова як ресурс особистості: дис. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Діса плюс, 2019. URL: <http://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/4918>
5. Дідковський С. В. Поняття рефлексивної самоорганізації особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2022. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-286-2-33>
6. Дробот О. В., Бекіров І. Е. Формування ціннісно-смислової сфери особистості в постіндустріальному світі: теоретичний аналіз. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2022. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-286-2-15>
7. Дробот О. В., Микитенко О. Б. Позитивне мислення та когнітивна сфера особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2022. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-286-2-16>
8. Зарецька О. О. Кризові складові дискурсивного простору дорослої особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2024. С. 109–113. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-446-0-28>

9. Копилова С. В., Желновацька В. Д. Розвиток теоретичних підходів до проблеми дослідження стресостійкості особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-353-1-27>
10. Коркос Я. О. Когнітивні викривлення у свідомості особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2023. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-353-1-1>
11. Лаптев І. М. Поняття професійного вигорання особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2024. С. 51–54. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-446-0-13>
12. Леонтьєва І. В. Теорія особистості О. Ф. Лазурського. Педагогіка і психологія. 2014. № 1 (82). С. 80–88.
13. Литвин-Кіндратюк С. Д. Історіогенетичний ракурс дослідження особистості в соціальній психології. Психологія третього тисячоліття: теорія, практика, експеримент. Liha-Pres, 2021. С. 4–32. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-245-9-1>
14. Моргун В. Ф. Багатовимірна теорія особистості та принцип доповнення діяльності, установки і вчинку. Психологія і особистість. 2017. Т. 2, вип. 12. С. 11–29. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.853407>
15. Овод А. М., Дробот О. В. Вплив емоційного на самосвідомість та самоорганізацію особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2024. С. 221–223. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-446-0-57>
16. Омельченко І. М., Кобильченко В. В. Механізм менталізації як підґрунтя усвідомленої комунікативної діяльності особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2024. С. 235–239. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-446-0-61>
17. Помиткіна Л. В., Помиткін Е. О. Теорія конгруентності особистості в контексті корекції страху критики себе та своїх дій. Наукові записки. Серія:

- Психологія. 2025. Вип. 1. С. 115–121. URL: <https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2025-1-15>
18. Рибалко В. В. С. Д. Максименко: генетико-психологічна теорія народження, зростання та існування особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 3 (120). С. 1–5.
 19. Родіна Ю. Д., Павлов В. Г. Місце «Я-духовної» структури особистості у формуванні самосвідомості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2024. С. 223–227. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-446-0-58>
 20. Сабадуха В. Метафізична теорія особистості як теоретико-методологічне підґрунтя викладання історичних дисциплін. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис «Галичина». 2022. Вип. 35. С. 125–139. URL: <https://doi.org/10.15330/gal.35.125-139>
 21. Сагалаков О. Теорія соціальних ролей в концепції соціальної взаємодії Т. Парсонса та її вплив на вивчення соціальної адаптації особистості. Вісник ДДПУ. Серія: Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства. 2019. Вип. 11. С. 80–94. URL: <https://doi.org/10.31865/2520-6842112019185819>
 22. Солецький О. М. Емблематичні «механізми» і теорія Зигмунда Фрейда. Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2017. № 3 (39). С. 159–170.
 23. Стецюк С. В. Внутрішні фактори стресостійкості особистості. Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень. Liha-Pres, 2025. С. 120–123. URL: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-562-7-32>
 24. Шамне А. В. Теорія і практика психосоціального розвитку особистості у підлітковому та юнацькому віці: дис. 2015. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/11233/>
 25. Яворська-Ветрова І. Теорія ставлень особистості в сучасних психологічних розвідках. Грааль науки. 2021. Вип. 4. С. 521–524. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.07.05.2021.096>

26. Aquino C. C., Fox S. H. Understanding conversion disorders: Back to Freud's theory. *Movement Disorders*. 2014. Vol. 29, Iss. 6. P. 720. URL: <https://doi.org/10.1002/mds.25907>
27. Brown W. Freud's Theory of the Unconscious. *British Journal of Psychology*, 1904–1920. 1914. Vol. 6, Iss. 3–4. P. 265–280. URL: <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1914.tb00095.x>
28. Chessick R. D. Freud's Theory of Psychoanalysis. *American Journal of Psychiatry*. 1989. Vol. 146, Iss. 7. P. 934–936. URL: <https://doi.org/10.1176/ajp.146.7.934>
29. Crain W. Freud's Psychoanalytic Theory. *Theories of Development*. 7th ed. New York: Routledge, 2024. P. 197–219. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003315483-12>
30. de Lauretis T. Basic Instincts: An Illustrated Guide to Freud's Theory of Drives. *Freud's Drive*. London: Palgrave Macmillan UK, 2008. P. 20–38. URL: https://doi.org/10.1057/9780230583047_2
31. Eagle M. N. Freud's «Project»: A Key to Psychoanalytic Theory. *Contemporary Psychology: A Journal of Reviews*. 1977. Vol. 22, Iss. 12. P. 931–933. URL: <https://doi.org/10.1037/015640>